

Demeter M. Attila

Negatív és pozitív szabadság, liberalizmus és kommunitarizmus

Valamely politikai szabadságfogalom - írja John Rawls, egyszersmind szép példáját adva az angolszász elme analitikus hajlandóságának - mindig három tényezővel magyarázható: "a cselekvőkével, akik szabadok; az akadályokéval és korlátokéval, amelyektől szabadok; és azokkal a dolgokkal, amelyeket szabad vagy nem szabad megtenniük"¹. Figyelmesebben nézve, a szabadságfogalom három determinánsa tulajdonképpen a következő három kérdésre adott válasz: ki a szabadság alanya, mit értünk valaki szabadsága alatt, és mi az így meghatározott szabadság terjedelme?

Vitathatatlan - állítják a liberális elmélet védelmezői -, hogy a szabadság alanya (aktora) nem lehet más, mint az egyén. Ilyen értelemben ez a szabadság egyéni, vagy - ahogyan mondani szokás - "individuális" szabadság, ami jogi fordításban annyit tesz, hogy a szabadságjogok, melyek egyszersmind a szabadság tartalmát is teszik, kizárólag az egyént, és sohasem a kollektívát illetik meg. Emberi kollektíva csak annyiban rendelkezhet speciális jogokkal, amennyiben ez az egyéni szabadságjogok (például társulási jog) gyakorlásából következik.

A szabadság individuális karaktere azonban nem csupán a jogok alanyát, hanem egyszersmind a jogok jellegét is meghatározza. Az érvényes politikaelméleti terminológia szerint ugyanis a kollektív (nem individuális) szabadság politikai szabadság, tartalmát a politikai szabadságjogok teszik; ezek közül is első a közügyekben való közvetlen részvétel szabadsága. A szabadság - ebben a hiposztázisában - az individuális szabadság ellentéte, végső kifejtésben nem lehet más - figyelmeztet bennünket Benjamin Constant - mint terror és diktatúra. E logika szerint a szabadság két formája kibékíthetetlen egymással, s csupán az lehet kérdés, hogy melyiket áldozzuk fel a másik nevében.

Constant fenti sejtelmével függ össze a liberális demokrácia mint létező politikai "rezsim"² céljainak megítélése is. A szabadelvű politikai teleológia szerint a liberális demokrácia "alapvetően eszköz, az individuális szabadság megteremtésének utilitárius kelléke".³ "Az emberi társulás" célja tehát nem a boldogság, a jó élet, vagy esetleg - mint Platónnál - az igazságosság, hanem a szabadság. Mindez azért, mert úgy néz ki, hogy "a modern igények és szükségletek közül a legelső az egyéni függetlenség. Következésképpen sosem szabad feláldozását kérni a politikai szabadság érdekében", "hiszen az igazi, modern szabadság az egyén szabadsága".⁴ Constant maga meg volt győződve, hogy álláspontját a jakobinus erényterror kellőképpen igazolja.

Ha a szabadság alanya az egyén, természete szerint nem is igen lehet más, mint magánéleti szabadság, vagy, ahogy Constant mondja: függetlenség. A kérdés az, hogy hol húzhatók meg az egyéni függetlenség határai. Isaiah Berlin szerint kétféle szabadságról beszélhetünk: negatívról és pozitívról.⁵ Az általa választott terminusok nem értékjelzők. Negatív szabadságon nem értünk ugyanis egyebet, mint a "külső" akadályoktól (elsősorban az állami beavatkozástól) való függetlenséget. A liberális elméletcsoporthajlamos a szabadságot a negativitás terminusával, azaz egyszerűen mint választási szabadságot (a választás szabadságát) leírni. Ezzel ellentétben a szabadság pozitív fogalmával operáló elméletek (amelyeket Berlin egytől-egyig diktatórikusnak és szocialisztikusnak tekint) megpróbálják a szabadságot olyan adottságok függvényében elgondolni, amelyek a szabad cselekvés tartalmát pozitíve determinálják. A szabadságnak - a vonatkozó elméletek tanúsága szerint - ilyen determinánsa lehet többek között a racionalitás, abban a formában, ahogyan erről Kant (s talán maga John Stuart Mill is) gondolkodott. Látni fogjuk azonban, hogy a szabadság pozitív elgondolásában a racionalitás formális feltételére történő rekurzus elégtelen.

Előtte azonban még szólnunk kell a szabadságfogalom harmadik determinánsáról, amit Rawls úgy ír le, hogy "mit szabad és mit nem szabad tenni". Várakozásainkkal ellentétben ez nem a szabadság tartalmára, hanem terjedelmére utal. Pontosabban a szabadság törvényi korlátaira. Törvényi korlátozásra szükség van, hiszen "nyilvánvaló, hogy a korlátozatlanul hagyott szabadságok összeütköznek egymással"⁶. A fentiekből következően elmondhatjuk, hogy "valamely [immár] meghatározott szabadságot mindig a jogok és kötelmek bonyolult [és tegyük hozzá: hierarchikusan elrendezett] összessége jellemez"⁷. A szabadság legális kereteit (terjedelmét) kötelezően az

igazságosság érvényes értelmezése jelöli ki, a szabadság liberális elgondolása következképpen magán viseli a jusztícia szabadelvű interpretációjának minden sajátos jegyét és jelét; név szerint: egalitárius, homogén, univerzális és semleges.

Egalitárius, mert azon az állásponton van, hogy a szabadságjogoknak egyenlő módon és mértékben kell megilletniük mindenkit, nemre, fajra és felekezetre való tekintet nélkül. Vagyis, hogy a szabadság - tartalmát és terjedelmét tekintve - azonos minden ember számára. A szabadság terjedelmét a törvény szabályozza a következő, egyszerű elv szerint: valamely szabadságjog gyakorlása nem történhet mások hasonló, vagy egyéb természetű szabadságjogainak rovására. Ezen elv garanciájaképpen a liberális elméletalkotás mindenkor úgy tekint a toleranciára (türelemre) mint az alkotmányozás és törvényhozás elvére.

Homogén (azaz nem heterogén), ami annyit tesz, hogy a különböző szabadságok (a különböző emberek szabadságainak) tartalma azonos. A szabadság ezen vonása az emberi nem erkölcsi egységének hipotézisének alapszik, azon a feltevésen, hogy minden embert azonos erkölcsi méltóság illet meg, s ez egyben minden jogok forrása.

Harmadszor, miként az már a fentiekből következik, ez a szabadság univerzális, lévén, hogy nincs olyan ember, akit a szabadságjogok - elvben - ne illetnének meg, leszámítva azokat (és addig), akiről (és ameddig) az önállóságot nincs módunk feltételezni.

Legvégül, a szabadság - már negativitásából fakadóan is - semleges a különféle erkölcsi célok vonatkozásában. (Ennek korolláriuma rendszerint az állam semlegességének gondolata.) Ha egyszer arra az álláspontra helyezkedünk, hogy szabadságunk tulajdon természetere szerint függetlenség, independencia, akkor ennek semmiféle determinánsa nem lehet; tegyük hozzá: sem feltétel, sem cél. Az ember választ, és - gondolhatnánk - azt választ, amit akar.

Csak hogy ez az álláspont hamis.

Éspedig nem azért hamis, mert mindenkor kötelességünk az erkölcsi jót cselekedni (ezt ugyanis aligha tudnánk kielégítően igazolni szekuláris érvekkel), hanem azért, mert láthatóan képtelenek vagyunk elgondolni a szabadságot a szabad cselekvés céljainak ismerete nélkül. A teljes szabadság liberális követelménye éppen emiatt: üres.⁸ Amennyiben ugyanis semmilyen feltétel nem lehet meghatározó szabadságunkra nézve, úgy e szabadság meghatározatlan, s vélhetőleg mindörökké az is marad. Annak az embernek a szabadsága ez, aki bármit mondhatna, de semmi nem jut eszébe. Ez - nagyon sommásan - mindannak a tanulsága, amit a közösségelvű (kommunitárius) gondolkodók a negatív szabadság ellenében felhoznak. Kifogásaik egyébként sokak és sokfélék.

Először is, érvelnek, a liberálisok igazságtalanok, amikor a pozitív szabadság különböző elméleteit kritikátlanul a totalitárius állásponttal azonosítják. Érthetetlen például, hogy Berlin miért gondolta azt, miszerint a "pozitív szabadság kizárólag abban áll, hogy a kollektíva ellenőrzést gyakorol az egyén sorsa felett"⁹. Ez karikatúra - állítja Taylor -, és igazságtalanul alkalmazták a pozitív teóriák összességére. Ez az összesség ugyanis "magában foglalja a modern politikai gondolkodás azon elemeit is, amelyek őriznek még valamit az antik republikanizmus hagyományaiból [mely hagyományokat viszont - nem árt megemlíteni - Constant teljességgel elvetett, mint használhatatlanokat], amelyek szerint tehát önmagunk kormányzása [az autarkia] önmagában is - és nem csupán instrumentális megfontolásokból - értékes tevékenység. Ez az elméletcsoport tehát magába foglalja az olyan gondolkodók intellektuális hagyatékát is, mint Tocqueville, mi több még azt is, amit John Stuart Mill írt meg az *On Representative Government* c. munkájában"¹⁰. Tehát, látható módon, nem csupán a baloldali totalitárius elméletekről van itt szó, hanem azokról is, amelyek a szabadságot az önkormányzattal (self-direction) azonosítják, ami azonban - és ebben különbözik a negatív szabadságtól - már természetesen feltételezi, hogy mindenkor "képesek vagyunk helyesen felismerni legsajátabb céljainkat"¹¹. A liberálisok tehát sietnek, mondják a kommunitáriusok, holott az independenciától a dependenciáig, a dependenciától az autonómiáig, az autonómiától az autarkiaig, az autarkiatól az autokráciáig és zsarnokságig hosszú út vezet.

Másfelől - és valószínűleg ez az, ami inkább releváns - a közösségelvű álláspont szerint nem elegendő a szabadság pozitívását elgondolandó a racionalitás formális kritériumára hivatkozni: "a szabadsághoz a külső akadályok legyőzésén át eljutott egyénnek nincs se karaktere, se célja, bármennyire is elfedik ezt a tényt az olyan - látszatra pozitív - terminusok, mint a »racionalitás« és a »kreativitás«. Ezek ugyanis végső soron maguk is meghatározatlanok, következésképpen nem biztosíthatják az emberi cselekvés pozitív tartalmát, lévén egy ilyen tartalom elképzelhetetlen azokon az élethelyzeteken kívül, amelyek célokat biztosítanak számunkra, olyan célokat, amelyek egyszersmind a racionalitás öntőformái, s a kreativitás ihletforrásai"¹².

A vita láthatóan a gyakorlati észhasználat természetéről folyik, történelmi távlatokban szemlélve - mondhatni - Kant és Arisztotelész között. Meglehet, hogy ebben a vitában a kommunárius fél vesztesre áll, főként, mert a politikai realizmus álláspontját kívánja meghonosítani egy nominalista korban. Mindazonáltal van egy vitathatatlan érve, ami Arisztotelész azon - ha úgy tetszik, banális - felismeréséből származik, hogy mindig vagyunk legalább ketten. Következésképpen nem cselekedhetünk akárhogyan.

Jegyzetek

- 1 John Rawls: *Az igazságosság elmélete*. Budapest, 1997, Osiris, 247.
- 2 A kifejezés Leo Strausstól származik, aki az igazságosság érvényes értelmezésével összefüggő kormányzati formát érti alatta.
- 3 Friedrich August von Hayek: *Út a szolgasághoz*. Budapest, 1991, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 105.
- 4 Benjamin Constant: *A régiek és a modernek szabadsága*. Budapest, 1997, Atlantisz, 251.
- 5 Isaiah Berlin: A kétfajta szabadság. In Isaiah Berlin: *Négy esszé a szabadságról*. Budapest, 1990, Európa.
- 6 Rawls *i. m.* 248.
- 7 Uo.
- 8 Vö. Charles Taylor: *Hegel and Modern Society*. Cambridge, 1996, Cambridge University Press, 155.
- 9 Charles Taylor: What's Wrong with Negative Liberty. In *Contemporary Political Philosophy*, Oxford, 1998, Blackwell, 418.
- 10 Uo.
- 11 Uo. 428.
- 12 Charles Taylor: *Hegel and Modern Society*. 157.

- [Bodó Barna: Választás és váltás](#)
- [Jakabffy László: Egy vélemény Biharból](#)
- [Ráduly Róbert: Szövetség az önkormányzatokban](#)
- [Szász Jenő: RMDSZ és médiadiktatúra](#)
- [Bárdi Nándor: Választások a két világháború közti romániai magyar kisebbségpolitikában](#)
- [A romániai magyar és német népkisebbség parlamenti képviselőinek számadatai kilenc választásról](#)
- [Dr. Fritz László: A közigazgatási választások eredményei](#)
- [Dr. Fritz László: A Iorga-kormány "interimár-bizottságai" és a magyar nemzetkisebbség](#)
- [A Magyar Párt paktumtárgyalása](#)
- [\[Ugron Istvánnak, az OMP elnökének lemondása\]](#)
- [Önkormányzati választások 1996-2000. A megyei tanács megválasztása](#)
- [A megyei tanács megválasztása](#)
- [Önkormányzati választások 1996-2000](#)
- [A helyi tanács megválasztása](#)
- [Önkormányzati választások 1996-2000](#)
- [Polgármesterek megválasztása](#)
- [Székely István: Cselekvési alternatívák 2001 tavaszán](#)
- [Jürgen Habermas: Az európai nemzetállam és a globalizáció hatásai](#)
- [Romániai magyar választók 2000 szeptemberében](#)
- [Demeter M. Attila: Negatív és pozitív szabadság, liberalizmus és kommunitarizmus](#)
- [Győri Szabó Róbert: A parlamenti pártok és az alapszerződések \(1994-1997\)](#)
- [Horváth Krisztina: A Hasan és Chaush c. Bulgária ügy és a kisebbségi jogok védelme, avagy a muftik törik át a hallgatás falát?](#)
- [Varga Attila: Állam és egyház viszonyrendszerének elemzése](#)
- [Boga Emese: Az ígéret mint árucikk](#)
- [Fákó Péter: A gazdasági növekedés alakulása Romániában \(1991-1997\)](#)
- [A nemzetiségi irodalom válogatott bibliográfiája](#)
- [Bognár Zalán: Róluk, de nélkülük...](#)

(c) Jakabffy Elemér Alapítvány, Media Index Egyesület 1999-2004
Impresszum | Médiaajánlat | Adatvédelmi záradék